

Lidový islám a mystická bratrstva

Nejdůležitějšími prvky v následujícím vývoji ritualizovaného chování v islámu je rozvoj projevů lidového islámu a širokého počtu bratrstev a řádů postavených na základech islámské mystiky. Ta oproti kolektivní sunnitské ortodoxii usilovala o iracionální poznání Pravdy (al-Hakk) s využitím intuice, emocionálních schopností, které lze pomocí specifické výuky (taríka) pod vedením zkušeného mistra (šajch) oživit u každého jedince.

Lidový islám je poměrně vágní pojem, který zahrnuje pestrou škálu religiózního sebevyjádření mimo rámec oficiální ortodoxie. Příchodu islámu v 7.století.n.l. předcházel dlouhý civilizační vývoj, který dosáhl značného stupně zejména v oblastech získaných arabskou expanzí. Mezi obyvatelstvem zanechaly svoje stopy jednak přírodní kultury, vyplývající z těsného kontaktu s prostředím, jednak předcházející náboženské systémy. Strohá doktrína pravděpodobně nikde neodpovídá plně přirozeným potřebám psychiky lidových vrstev, které se projevují především ve sklonu dodat obrazu víry barvitější podobu, obohatit jej o dramatizující prvky, hledat objekt víry umožňující výrazněji vyjádřit bezprostřední citový vztah. Prostá zbožnost obklopila Prorokovu osobnost představami o nadpřirozených dějích, jako například noční pouť a nanebevstoupení připomínané svátkem íd al-mi'rádž. Vedle širokého okruhu osobností nabývalo nových podob i vyjádření úcty Prorokovi, jehož osobnost byla v lidových projevu obestírána nimbem zázračnosti. Příběh svátku íd al-mi'rádž se opírá o verše 17. súry Noční cesta. Lidé po Prorokovi žádali, aby dokázal autenticitu svého poslání tím, že vystoupí na nebe a přinese odtamtud svatou knihu: „*Sláva tomu, jenž za noci přenesl Služebníka Svého z Posvátné mešity do mešity nejvzdálenější, jejíž okolí jsme požehnali, abychom mu ukázali některá Svá znamení.*“ (17:1); „*...a nebo sám nevystoupíš na nebe. A neuvěříme ve vystoupení tvé na nebe, pokud nám z něho nesešleš Knihu, jíž bychom čísti mohli.*“ (17:95). Zmínky byly obohaceny do podoby příběhu, podle něhož Muhammad na své klisně al-Buráq vykonal zázračnou pouť z Mekky do Jeruzaléma (isrá') na místo, kde byla později postavena „Nejvzdálenější mešita“ al-masdžid al-aksá a odtud vyšplhal po žebříku na nebesa (mi'rádž), kde se setkal s předchozími proroky, které vedl v modlitbě, a dokonce s Alláhem. Tradice stanovila událost na 27. den 7. měsíce radžabu.; Tato extatická pouť hraje ústřední roli v muslimské mystice a teologii. Osvětluje zvláštní rys Muhammadova a islámského génia v připravenosti asimilovat v nové náboženské syntéze tradiční praktiky, myšlenky a myticko-rituální scénáře. Osobnost Alího Ibn Abí Tálíba byla obestřena nimbem hrdiny epických vyprávění a stal se tak nepochybně jednou z nejpopulárnějších osobností islámu díky svému významu pro ší'iu. Zatímco většina autorit sunnitské ortodoxie projevy takovéto až kultovní úcty k Muhammadovi připouštěla jako „dobrou novotu“ (bí'da hasana), přísnější je spolu s jakýmkoli uctíváním mučedníků, osobností spojených s mystikou, zbožných dervišů a hrobů významných osobností, ale i objektů (stromy, studně, pahorky) odmítali jako neslučitelné s dodržováním monoteistického principu v islámu.

Právě kult světců (arab. walí) poskytl bohatý prostor k nejrozmanitějším projevům lidového islámu, zejména v šíitských oblastech. Působily zde starší tradice kultů (osobností i předmětů), které příchodem islámu nebyly vykořeněny, působil i kontakt s mimoislámským světem, kde kult světců existoval, a konečně přispěla i lidská přirozenost, k níž patří dát najevo úctu osobnosti, která žila zvláště zbožným životem, vynikla záslužným skutkem či osobní obětí. Všude, kde se nějaké monoteistické náboženství stalo masovým náboženstvím, už zdaleka nepostačovala vysoce zduchovnělá víra v jediné božství; polyteistické tendence, které udávají ráz už přírodním náboženstvím, se nyní prosadily i ve vyhraněně monoteistických náboženstvích a uctívání svatých dokonce i v islámu. Projevy úcty byly doprovázeny hlubokým citovým prožitkem, což je patrné v lidovém islámu a u mystiků pak přerostly v neskrývané zbožnění. Důkazem o kvalitách uctívané osobnosti byly zázraky (arab. karáma), které byly chápány jako Boží výraz souhlasu s jimi zvolenou „cestou“ (taríka). Sunnitě připisovali možnost získání této schopnosti mystikům a šíitě imámům. Z Koránu ani z tradice nevyplývá, že by Muhammad zázraky považoval za součást své prorocké mise, i když to bylo od něj očekáváno.¹ Schopnost konat zázraky mu připisují teprve lidové interpretace. Důsledkem pronásledování neortodoxních islámských směrů byl velký počet obětí, který se zejména v šíitských oblastech proměnil v široce uctívaný kult mučedníků. Hroby světců (skromné bílé domky s kopulí), zbožných šajchů mystických řádů se staly poutními místy (mazár), a to například ve dnech jejich narození (maulid). Svátek narození Proroka vznikl pod křesťanským vlivem a oficiálně byl uznán duchovními až na základě koncensu. V islámu jde o den Muhammadova umrtí, po němž následovalo „narození do nebe“ (12. den 3. měsíce rabí' al-awwal). Vedle zvláštních modliteb, promluv a procesí s rozsvícenými lucernami jsou během oslav předčítány oslavných textů o Prorokovi, které líčí s množstvím fantastických prvků Prorokovo narození a život a velebí jeho činy a ctnosti. Vlastní pouť k hrobu světce (zijára) byla dovršena duchovním spojením súfijského poutníka se světcem. Bylo možné takto získat požehnání, které označuje mystickou a zázračnou emanaci připisovanou světci. Podle Koránu (53:19-29) nemají andělé ani pohanská božstva moc přímly u Boha za hříšníky. Hrozilo nebezpečí, že věřící se budou obracet s modlitbami k andělům a nikoliv přímo k Bohu. To je v souladu s celkovým učením Muhammada o osobní odpovědnosti každého člověka za vlastní činy před Bohem, u něhož mu nepomůže přímlyva ani andělů, ani lidí. Lidový islám přikládá podobnou moc i jejich hrobkám a s nimi spjatým předmětům (studně, stromy, kusy látky, talismany). V severoafrických ribátech se soustřeďovali obránci islámu, zároveň se zde vytvářela centra mystiků. Mnozí z nich se těšili velké úctě v širokém okolí a byli označováni titulem marabut. Sláva předka se vztahovala i na následující generace, které měly až do 19. století vysokou společenskou prestiž. Někteří stáli v čele lidového odporu proti oficiální sunně osmanské říše nebo

¹ Srov. střet Proroka s Kurajšovci v Mekce před odchodem do Medíny. „*Neuvěříme ti, pokud nedáš vytrysknout před námi ze země pramení nebo nebudeš mít zahradu s datlovníky a vinnou révou a nedáš řekám s hojností vody téci mezi nimi..., a nebo si nepřivedeš Boha a anděly jako ručitele...*“ (17, 92-94). Viz Eliade, M.: *Dějiny náboženského myšlení. III.* Nakl. OIKOYMENH, Praha 1997, s. 76.

koloniální evropské expanzi. Kult světců byl spojen nejen s mystickými řády, ale neméně s řemeslnickými cechy, z nichž většina měla svého patrona.

Dodnes zůstávají poutě k hrobům významných islámských osobností a s nimi spojené slavnosti (v Karbalá ášúrá a ta'zije) důležitým fenoménem zbožnosti širokých lidových vrstev. Nejvýznamnějšími poutními místy jsou Meína, Jeruzalém (Mešita Kubbat as-sachra „Kopule skály“. Skála na Chrámové hoře měly být též poutním místem, předmětem zbožného uctívání a rituálního obcházení jako Ka'ba. Za Abd al-Malika byla byzantská bazilika na Chrámové hoře přebudována v mešitu al-Aksá.), Kajruwán (Mešita Sidi Ukba na místě, kde podle lidové tradice Ukba Ibn Náfí'a konal zázraky. Podle maghribské lidové interpretace je sedm pouí k mešitě a k hrobkám marabutů v jejím okolí náhradou za neúčast věřícího na pouti do Mekky.), Mašhad (Roku 817 zde zemřel osmý ší'itský imám Alí Ibn Músá ar-Rézá. K hrobu přicházejí statisíce ší'itských poutníků, přivázeno je i množství zemřelých, kteří si přáli být pohřbeni v posvátné půdě. Nad imámovým hrobem se rozrostl komplex kultovních staveb. Nedaleko je pohřben i abbásovský chalífa Hárún ar-Rašíd), Kom (Roku 816 zde byla pohřbena sestra osmého imáma Alího Rezá (ar-Ridá) Fátima al-Ma'súme uctívaná pro svůj zbožný život. Zlatá kupole nad jejím hrobem a svatyně (Hazrate Ma'súme) jsou hlavními dominantami. Od 11.století se rozvíjela výstavba dalších kultovních staveb. Vzestup nastal v roce 1979, kdy se zde usadil ájatolláh Chomejní a je zde také pohřben), Bagdád (Poutní místo ší'itů Kazimajn, kde jsou pochováni dva imámové Músá al-Kázim a Muhammad al-Džawwád), Nadžaf (Je zde pohřben Alí Ibn Abí Tálíb. Abbásovským chalífou Hárúnem ar-Rašídem (786-809) zde byla postavena hrobka, která byla po svém zničení v 11. stol. znovu obnovena) a Karbalá (Nedaleko zahynul 10.muharramu 680 třetí ší'itský imám Husajn, syn Alího Ibn Abí Tálíba. Mauzoleum bylo roku 850 abbásovským chalífou al-Mutawakkilem zbořeno a zatopeno. Roku 979 Bújovci mauzoleum obnovili a rozšířili, avšak roku 1801 bylo opět zničeno wahhábovci a pak znovu postaveno. Dnes tvoří velký komplex mauzolea s madrasou významné centrum ší'itské teologické vzdělanosti). Během postupného vývoje byly tyto projevy násilně napadány reformistickými skupinami, které se takto snažily bojovat proti úpadku islámu, zejména novotám právní vědy a všem podobám lidového islámu (členové hnutí wahhábjá vyplenili Husajnovu hrobku v Karbalá, bořili hrobky svatých, pronásledovali derviše a jejich stoupence, ničili uctívané stromy atd.). Je zajímavé, že idejemi rané wahhábjí se inspirovala hnutí sanúsija a mahdíja, ačkoli právě ony propojily rigidně pojatou jedinstvost Boží s rituálními mystickými prvky.

Jde o zikr, který byl původně jeden z formálních projevů individuální zbožnosti dervišů. Díky tomu, že mystická bratrstva působila jako instituce nekonformního projevu duchovního života a sdružovala značnou část populace, lze zikr po modlitbě salát považovat za druhý nejčastější formalizovaný projev religiozity. Formou opakování jména Božího, případně jiných zbožných formulí, a s pomocí předepsaných pohybů a zvuků se má věřící nebo celá skupina věřících dostat do extatického stavu, který je chápán jako hledání cesty k Bohu, případně splynutí s ním či zaniknutí v něm (faná'). Tohoto cíle se má dosáhnout působením emanaci božství, v této září člověk zanikne a

stane se její součástí. Zikr a mystika vůbec se rozvinuly zejména za vlády abbásovských chalífů (750-1258) jako reakce na utužení dynastické despotické moci a s ní spjaté sunnitské ideologie, jejíž právníká povaha příkazů a zákazů neskýtala věřícímu prostor pro tvořivý duchovní život. Stále větší části obyvatelstva usilovaly o zintenzivnění náboženského prožitku, což se projevovalo v hledání alternativních forem kultu, například pěstováním zikru jako opravdové a „nepředepsané“ modlitby. Byl jedním z vyjádření opovržení světskými záležitostmi a spoléhání se na Boha (tawakkul). Základní myšlenkové konstrukce súfismu, zejména jeho pojetí lásky mezi Bohem a člověkem, bylo sunnitskou mocí stíháno, neboť po potření racionalistické filozofie mu představovalo pro oficiální islám největší nebezpečí.

Od konce 19. století došlo ke značnému úpadku vlivu mystických řádů, kdy například v Turecku byly během reformy po Atatürkově revoluci přísně zakázány. Jejich oživení přinesla 70. a 80. léta 20. století v souvislosti s globální krizí sekularismu v islámských zemích.

mystická bratrstva:

genealogický řetězec na sebe navazujících mistrů, mysliti při madrasách a řádových domech.

táríka

kadírija

nakšbandíja

šazílíja

tidžáníja

sanúsíja –

bektašíja

maulávíja – tančící dervišové